

การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ของชุมชนบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

อุทิศ ทาหอม^{a,✉} สำราญ ชูระตา^b

^aอาจารย์ สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ^bอาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย

^{a,b}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

✉ arm.utitt.tahom@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ 2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านมะระ และ 3) เพื่อประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ คณะผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งบริเวณ และจำหน่าย เช่น เห็ดป่า หน่อไม้ป่า ผักป่า ลำสัตว์ ตัดฟัน เผ่าถ่าน รวมถึงสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ เป็นต้น ผลการศึกษาพบว่า ได้ข้อมูลองค์ความรู้ 5 ด้าน คือ 1) องค์ความรู้ด้านพัฒนาการป่าชุมชนริมลำน้ำชี 2) องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี 3) องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี 4) องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตา 5) องค์ความรู้ด้านความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีและนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีจนนำไปสู่การกำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า และเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน โดยการจัดกิจกรรมบวชป่า ปลูกป่า ขึ้นในวันที่ 2 สิงหาคม 2559 นอกจากนี้ผลจากการวิจัยส่งผลให้คนในชุมชนยังได้เข้าใจและตระหนักถึงผลกระทบของการเผาป่า จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนแนวคิดการใช้ประโยชน์ให้เกิดความคุ้มค่าของทรัพยากรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการนำ ไม้ป่า ดอกกระเจียว มันป่า เป็นต้น มาปลูกตามหัวไร่ปลายนา เพื่อสร้างฐานอาหารไว้สำหรับอนาคตของชุมชน

คำสำคัญ การประยุกต์ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การอนุรักษ์ฟื้นฟู

The Application of Local Cultural Knowledge in Conserving Community Forest along the Chi River in The Ban Mara Community of Nong Teng Sub-district, Krasung District, Buriram Province Thailand

Utitt Tahom^{a,✉} Samran Dhurata^b

^aDepartment of Social Development Program ^bDepartment of Thai Language Program

^{a,b}Faculty of Humanities and Social Sciences, Buriram Rajabhat University

✉arm.utitt.tahom@gmail.com

Abstract

The purposes of this research were: 1) to study the development of the community forest along the Chi River in the Ban Mara community; 2) to study the local cultural knowledge in conserving the community forest; and 3) to apply local cultural knowledge in conserving the community forest of the Ban Mara community of Nong Teng Sub-district, Krasung District, Buriram Province Thailand. Process Participatory Action Research (PAR) The data were collected from the key informants, selected based on their making use of the natural resources of the forest for consumption. The results revealed that there were 5 knowledge areas: 1) knowledge of the development of the community forest along the Chi River; 2) knowledge of the culture in receiving benefit from the community forest; 3) knowledge of the economical culture stemming from the community forest; 4) knowledge of the belief about Pi Poo Ta (ancestor ghost); 5) knowledge of the beliefs self-behavior for making use of the forest. This knowledge was applied to conserve the community forest along the Chi River, which led to regulations regarding the use of the forest, the changes in the behaviors of the villagers that are receiving benefits from the forest, and the building up of the sense of forest conservation. This was done through the activities of tree ordination and planning on 2 August 2016. Further, the findings from conducting the research also will help the villagers understand and be aware of the effect of burning the forest, leading to changes in their thinking in an effort to make the most use of the natural resources of the forest by growing wild bamboo, Siam tulip, wild potato, and so on, along the ridge of crop farms for building up the food base for the community in the future.

Keywords: Application, Cultural Tradition, Local Believe, Conserving Community Forest Along

บทนำ

ชุมชนบ้านมะระมีระยะทางห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ 46 กิโลเมตร มีพื้นที่ติดกับจังหวัดสุรินทร์ และมีป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่อุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าริมแม่น้ำชีเป็นอย่างมากเพราะเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ตลอดจนการหารายได้จากป่าชุมชน เช่น การเก็บของป่า การเก็บเห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ชุมชนบ้านมะระ เป็นที่ราบลุ่มติดกับริมลำน้ำชี ในทุกๆ ปีเมื่อฝนตกเป็นปริมาณมากจึงทำให้น้ำท่วมได้ง่าย ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านยาวจากทิศตะวันตกไปด้านทิศตะวันออก ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีจำนวน 377.95 ไร่ (ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์, 2557) เป็นพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาของป่า ล่าสัตว์ หาผัก ผลไม้ป่า หาฟืน เฉาก่าน เป็นต้น จากการจัดเวทีพัฒนาจิตวิทยาร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป จำนวน 40 คนพบว่า ปัจจุบันป่าชุมชนริมลำน้ำชีกำลังเผชิญกับปัญหาการเผาทำลายป่า ไม่มีกฏกติกาการใช้ประโยชน์ที่ชัดเจน ไม่มีการแบ่งพื้นที่ป่าสำหรับการใช้ประโยชน์ที่ชัดเจน สภาพพื้นที่ป่าเกิดความเสื่อมโทรม เป็นต้น มีรายละเอียดดังนี้

1. ปัญหาการเผาป่าชุมชน เนื่องจากชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า บางครั้งใช้วิธีการจุดไฟ เพื่อทำการล่าสัตว์จนทำให้เกิดไฟไหม้ป่า ในขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านบางคนมีความเชื่อว่า หากมีการจุดไฟเผาป่าแล้วจะทำให้เห็ดเหาะ (เห็ดถอบ) เกิดขึ้นมา สามารถนำไปบริโภค และจำหน่าย ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไฟไหม้เป็นประจำทุกปี ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ และป่าชุมชนริมลำน้ำชีเกิดความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก

2. ปัญหาการไม่มีกฏ กติกา ข้อห้ามของชุมชน จากการสนทนาพูดคุยกับผู้นำชุมชนพบว่า การที่ชุมชนไม่มี กฏ กติกา ข้อห้ามที่ชัดเจน ทำให้ชาวบ้านไม่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้อุดมสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต ขณะเดียวกันชาวบ้านยังไม่มีการจัดเวทีประชาคมในการค้นหาแนวทางป้องกันแก้ไข ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน

3. ปัญหาการใช้ประโยชน์อย่างไม่คุ้มค่า ปัจจุบันมีชาวบ้านบางส่วนเข้าไปลักลอบตัดไม้ทำลายป่าส่วนใหญ่เข้าไปใช้ประโยชน์โดยการแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์ โต๊ะ เก้าอี้ หรือนำไปสร้างบ้านเรือน เป็นต้น และนำไปทำวัสดุเชื้อเพลิง ได้แก่ ทำฟืน เฉาก่าน เป็นต้น

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นความสำคัญของป่าชุมชนริมลำน้ำชีชุมชนบ้านมะระ จึงดำเนินโครงการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” โดยสร้างความร่วมมือระหว่างนักวิชาการ และประชาชนในพื้นที่ ในการค้นหาศักยภาพทางวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น นำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะป่าชุมชนริมลำน้ำชีเปรียบเสมือนตัวแทนของชุมชนบ้านมะระ แสดงความเป็นเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ป่าชุมชนจึงเป็นเครื่องมือที่คุณค่าของคนในท้องถิ่น วิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับป่าแทบทั้งสิ้น เช่น การหาของป่า ล่าสัตว์ หาสมุนไพร เป็นต้น ดังนั้น การนำวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้เพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชน จึงเป็นกระบวนการค้นหาการหาความเป็นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นมาช่วยจัดการปัญหาหาร่วมกันของชุมชน ผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

(Participatory action research: PAR) เพื่อเป็นการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่ให้ถูกทำลาย และเป็น การพัฒนาทักษะด้านการคิด ให้คนในชุมชนมีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตนเองบนฐานวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นกระตุ้นให้คนในชุมชนรู้จักการนำวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อท้องถิ่น มาแก้ไขปัญหาชุมชน ผ่านการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ วางแผนปฏิบัติการ พร้อมทั้งส่งเสริมให้คนในชุมชน ร่วมมือกันจัดการปัญหา สร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่อยู่บนฐานวัฒนธรรมชุมชนให้เกิดมีขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้าน มะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้าน มะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

แนวคิดและการทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดหลักในนำมาวิเคราะห์ในการวิจัยการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมประเพณี ท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัด บุรีรัมย์ใช้แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของ จันทนา อินทปัญญา (Indhapanya, 2010, p. 36) ได้สรุปสาเหตุ รูปแบบ และระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน ดังนี้

1. สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนประกอบด้วย
 - 1.1 ผลประโยชน์ จิตสำนึกของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมต้องการผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ ตนเองหรือคนใกล้ชิด การมีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน จึงย่อมหวังว่า ผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับจากป่าไม้ชุมชน เช่น การได้ไม้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครัวเรือน การมี อาหารในการบริโภค
 - 1.2 ความเดือดร้อน มนุษย์ย่อมต้องการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีที่สุดสบายเมื่อมีความ เดือดร้อนเกิดขึ้นก็พยายามที่จะขจัดสาเหตุของความเดือดร้อนนั้นให้หมดสิ้นไป การดำเนินชีวิตที่เดือดร้อน เพราะขาดแคลนไม้ในการใช้สอย จึงทำให้ประชาชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการป่าไม้ชุมชน
 - 1.3 ความสนใจ ทรัพยากรป่าไม้เอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่มนุษย์ ถ้าใน ท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ ย่อมสูญเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์จากป่าไม้ รวมทั้งยัง อาจเกิดโทษบางประการติดตามมา ความจริงดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในผู้ที่สนใจด้านป่าไม้
 - 1.4 ความศรัทธา ประชาชนในชนบทโดยมากมีความศรัทธาต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือ หรือเลื่อมใส และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำ คำสั่ง หรือความประสงค์ ในท้องถิ่นชนบทมักศรัทธา ผู้อาวุโส พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

1.5 ความเกรงใจ คนไทยโดยส่วนใหญ่มีนิสัยเกรงใจต่อผู้อื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท ซึ่งความเกรงใจมีให้ทั้งต่อผู้ที่มีระดับเหนือกว่าตน เท่าตนและระดับต่ำกว่าตน ดังนั้นเมื่อเห็นผู้อื่นช่วยกันดำเนินการป่าชุมชนจึงรู้สึกเกรงใจต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

1.6 อำนาจบังคับ แม้ประเทศไทยจะปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้วยังคงแฝงด้วยระบบเผด็จการอยู่เสมอ ผู้มีอำนาจน้อยกว่าจะมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพลเหนือกว่า และยินยอมปฏิบัติตามคำสั่ง ในท้องถิ่นหลายแห่งจะพบว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพราะถูกอำนาจบังคับ

2. รูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน แบ่งออกได้ดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมโดยตรง การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่าง ๆ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการป่าไม้ชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงรักษาต้นไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มที่ดำเนินการป่าไม้ชุมชนในหมู่บ้านโดยตรง

2.2 การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม โดยปกติแล้ว การป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่มหรือองค์กร ประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าชุมชน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

2.3 การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความสามารถเพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา การประกอบอาชีพ แรงงาน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง

ขณะเดียวกัน เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (Jamrik & Santasombat, 1993, pp. 25-36) ได้เสนอเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน คือ

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าไม้ไม่มีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนเช่นความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้นหรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สำนึกความเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกันมา เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเซ่นผีปู่ตา เป็นต้น

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ความเชื่อพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยตอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคการเกษตร ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่มีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนัยนี้ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่

ทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิง และไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิงไปไม้สำหรับมุงหลังคาบ้าน รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมกับชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ความเชื่อและการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในการเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกรานจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ดังนี้ คือ

4.1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันต่อมา จิตสำนึกในการรักษาป่า อาจเกิดจากการรักษาไว้ตามประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม โดยนัยนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ป่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือญาติ โครงสร้าง อำนาจ กฎระเบียบ คุณภาพชีวิต อุดมการณ์ โลกทัศน์ และระบบคุณค่าทางสังคม

4.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาป่าซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการผลิตในภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เองเงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่าคือการรักษาป่าต้นน้ำหรือแหล่งน้ำดิบของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิต ส่งผลให้การรักษาป่าชุมชน คือการรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

4.3 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก การรุกรานจากภายนอกหรือการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอกมักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากชุมชน

5. ชุมชนอนุรักษ์จะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำที่เป็นทางการ

6. ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน หมายถึง ชุมชนที่สามารถอนุรักษ์จัดการป่าได้ จะต้องเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

7. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม จะเห็นได้ว่า การมีป่าชุมชนเกิดขึ้นมาแล้วประสบความสำเร็จนั้นมีรูปแบบที่ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศและประโยชน์ใช้สอย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นการดูแลตามวัฒนธรรม หรือประเพณีท้องถิ่น และป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นการดูแลตามนโยบายของรัฐบาล ตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของ

ชุมชน อันได้แก่ เพื่อการอนุรักษ์ดิน น้ำ สมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี เช่น ประยูรศักดิ์ บัวเทศ และคณะ (Boates, 2010) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ผลการศึกษา พบว่า คณะผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมา ความเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนแก่ชาวบ้านในชุมชนบ้านน้ำโจ้ว บ้านแพะ และบ้านหลวงเมืองปาน แล้วกลับมาทบทวนการจัดการป่าชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของทั้ง 3 ชุมชนร่วมกันนั้น ได้ผลสรุปว่าในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกันของทั้ง 3 หมู่บ้านที่ผ่านมา ได้มีการจัดการป่าร่วมกันอยู่ 2 อย่าง ได้แก่ (1) ใช้กฎระเบียบการใช้ป่าร่วมกัน (2) มีการร่วมจัดประเพณีเกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น บวชป่า สืบชะตาป่า และคืนกล้วยไม้สู่ป่า โดยจัดขึ้นในบริเวณเขตป่าอนุรักษ์ของบ้านน้ำโจ้ว ในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี โดยผู้รับผิดชอบ จัดงานหลักคือ บ้านน้ำโจ้ว และมีชาวบ้านในชุมชนบ้านแพะ บ้านหลวงเมืองปาน นักเรียน ชาวบ้านในเขตชุมชนใกล้เคียง และหน่วยงานอื่น ๆ เข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนั้นยังมีการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ แต่เป็นการดำเนินงานเฉพาะของแต่ละชุมชน ไม่ได้มีการประสานงาน หรือทำร่วมกันทั้ง 3 หมู่บ้าน เช่น การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า การสร้างฝายแม้ว การปลูกป่า การดับไฟป่า จากกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่และการเติมความรู้จากชุมชนต้นแบบ ทำให้ทีมวิจัยวิเคราะห์แนวทางการจัดการป่าชุมชนตำบลเมืองปานได้ดังนี้ จัดตั้งอาสาสมัครไฟป่า หมู่บ้านละ 5 คน ร่วมกันดับไฟป่า จัดผ้าป่าป่าชุมชนร่วมกัน ร่วมกันแบ่งเขตป่าชุมชน แต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจน ชื่นทะเลเบียนเป็นป่าชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน ที่สำคัญเกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนภายในตำบลเมืองปาน ซึ่งทำงานในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดูแลป้องกันป่าชุมชนของตำบลเมืองปานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อุทิศ ทาหอม และคณะ (Tahom, 2016) ได้ทำการศึกษาเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีปัญหาถูกบุกรุก การใช้ประโยชน์ และที่ผ่านมายังไม่มีกฎหมาย ก่อห้าม ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนเกิดแผนปฏิบัติการ 4 แผน ได้แก่ (1) แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย ตั้งกฎ กติกา ข้อห้าม แต่งตั้งคณะกรรมการ ตั้งกองทุน และจัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่ (2) แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันอาสาฬหบูชาของทุกปี และแต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกให้กับประชาชนบ้านเสม็ด (3) แผนประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำหนังสือแจ้งกติกากฎการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชน และจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกากฎการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(4) แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น จัดทำฐานการเรียนรู้ 5 ฐาน ได้แก่ ฐานการเรียนรู้ธรรมชาติกับการดูแลรักษาป่า ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน และฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ทั้งนี้ เพื่อให้ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ครอบคลุมทั้งมิติเชิงลึกและเชิงกว้างโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

1. คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน โดยจัดเวทีระดมสมอง วิเคราะห์ปัญหาชุมชนและค้นหาโอกาสสมัครนักวิจัยชุมชน

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Technique) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key - Informants) จำนวน 50 คน ประกอบไปด้วย ผู้รู้ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโส และประชาชนบ้านมะระ และ ผู้นำชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

3. จัดเวทีชาวบ้าน ในการระดมความคิดเห็นของกลุ่ม (Group Think) โดยใช้เทคนิคกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Appreciation-Influence-Control: AIC) การระดมสมอง (Brainstorming) แผนที่ความรู้ (Mind Mapping) รวมทั้งการวิเคราะห์จุดอ่อน-จุดแข็งภายในกลุ่ม และโอกาส-ข้อจำกัดภายในชุมชนบ้านมะระ (SWOT Analysis) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ตลอดจนการวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4. การวิเคราะห์ การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) ซึ่งเป็นกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างถูกต้องและแม่นยำมากขึ้น เนื่องจากเทคนิคสามเส้ามีจุดกำเนิดจากการวิจัยเชิงคุณภาพและใช้เพื่อเสริมความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของการวิจัย การใช้เทคนิคสามเส้ามีองค์ประกอบดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างที่มีความหลากหลายทางความคิดในการให้ข้อมูล ประกอบด้วย อสม. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักพัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่เทศบาลองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร โรงเรียนบ้านเสม็ด (มะระ) สามัคคีราษฎร์วิทยาคาร ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็ง ศูนย์บริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน ที่ทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน สภาพทาง

ภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมความเชื่อ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีความเป็นอยู่ของประชาชน การเมือง การปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า เช่น การใช้ประโยชน์จากป่า การรักษาป่าชุมชน เป็นต้น พร้อมทั้งลักษณะเด่น ลักษณะที่ด้อยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย (Diversity of Sources of Information) เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลให้เกิดความถูกต้องและแม่นยำ ประกอบด้วย อสม. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักพัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่เทศบาล โรงเรียนบ้านเสม็ด (มะระ) สยามคีรราชวิทยาลัย ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็งศูนย์บริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส ประชาชนทั่วไปเกี่ยวกับอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่ การเสริมสร้างการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนในอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน เพื่อการพัฒนา โดยเรียนรู้จากการศึกษาชุมชนของตนเอง ศึกษาชุมชนอื่น ๆ การศึกษานอกสถานที่ ตลอดจนกระบวนการมีส่วนร่วม และกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล การสนทนากลุ่ม เดินสำรวจ เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การเขียนปฏิทินกิจกรรม การสังเกต การเล่าเรื่องรวมถึงการเดินสำรวจชุมชน การศึกษาประวัติชุมชน เป็นต้น

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีประชาชนที่ให้ข้อมูลและมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนบ้านมะระ ประกอบด้วย แกนนำอาสาสมัครนักวิจัยเชิงพื้นที่ จำนวน 10 คน ประชาชนในชุมชนบ้านมะระ จำนวน 50 คน ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ จำนวน 20 คน ผู้อาวุโสที่มีความรู้ความรู้อันวัฒนธรรมประเพณี จำนวน 20 คน ปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 5 คน พระสงฆ์ จำนวน 5 รูป ประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 50 คน รวมจำนวนทั้งสิ้น 250 คน โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญในศึกษาครั้งนี้ ต้องทราบลักษณะการใช้ประโยชน์ การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ตลอดจนทราบสถานการณ์ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีของบ้านมะระเป็นอย่างดี ส่วนการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งกินและจำหน่ายในด้านต่าง ๆ เช่น เห็ดป่า หน่อไม้ป่า ผักป่า ปลา ล่าสัตว์ ตัดฟืน เผาถ่าน เป็นต้น ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มประชาชนที่ใช้ประโยชน์ในแต่ละด้าน โดยมีแนวทางการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล (Interviews Guide) หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลรายบุคคลเรียบร้อยแล้ว คณะผู้วิจัยสอบถามผู้ให้ข้อมูลสำคัญว่าใครสามารถให้ข้อมูลด้านการใช้ประโยชน์จากป่าได้บ้าง ดำเนินการเช่นนี้ไปตามลำดับ จนได้ข้อมูลด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งอุปโภคบริโภค และจำหน่ายครบถ้วนสมบูรณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) มุ่งเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การวางแผนปฏิบัติการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ ประกอบด้วยวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

1. พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านมะระ ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน นักวิจัยชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส เด็ก และเยาวชน ประชาชนบ้านมะระ เป็นต้น

2. ข้อมูลบริบทชุมชน คณะผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

2.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน เก็บรวบรวมจากผู้อาวุโส ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ประชาชน และเอกสารต่าง ๆ ในชุมชน

2.2 ข้อมูลด้านกายภาพ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ อาณาเขตที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐาน สถานที่ที่สำคัญ คณะผู้วิจัยจัดทำแผนที่ชุมชน โดยร่วมกันเดินสำรวจ จัดทำปฏิทินการใช้ประโยชน์จากป่า ทั้ง 12 เดือน จากประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส เด็ก และเยาวชน นักศึกษา ประชาชนบ้านมะระ

2.3 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของประชาชนกับป่าชุมชนริมลำน้ำชี และการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำน้ำชีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และศึกษาความสัมพันธ์ของระบบนิเวศป่าชุมชนกับความมั่นคงทางอาหาร เช่น การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในแต่ละฤดูกาลของคนในชุมชน การเก็บเห็ด หน่อไม้ แผลงป่า ลำสัตว์ ดอกกระเจียว ขุดมัน การตัดไม้ การหาฟืน เผาถ่าน พร้อมทั้งศึกษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนที่ส่งผลต่อการเป็นแหล่งอาหารของชุมชน

2.4 ค้นหาองค์ความรู้การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อท้องถิ่นในการประยุกต์ใช้ทางวัฒนธรรมกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ และผลกระทบ และร่วมกันค้นหาองค์ความรู้วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ เพื่อนำไปสู่การค้นหาคคุณค่าวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และสร้างภาพฝันร่วมกันโดยใช้กระบวนการ F.S.C. (Future Search Conference)

3. จัดเวทีวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเน้นการมีส่วนร่วมระหว่าง นักวิจัยชุมชน ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็ง เข้าร่วมในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อค้นหารูปแบบในการการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4. จัดเวทีสนับสนุนและกระตุ้นให้คนชุมชนบ้านมะระเกิดจิตสำนึกในประยุกต์ใช้วัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ร่วมกับ บ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หน่วยงานราชการ เช่น ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็ง เพื่อกำหนดทิศทางการทำงานอย่างต่อเนื่องในอนาคต

ผลการศึกษา

1. พัฒนาการเปลี่ยนแปลงป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ

ชุมชนบ้านมะระได้แยกออกมาจากชุมชนบ้านเสม็ด ในปี พ.ศ. 2510 ก่อตั้งเป็นบ้านมะระ หมู่ที่ 12 มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,750 ไร่ สาเหตุที่ตั้งชื่อว่า “บ้านมะระ” เนื่องจากผู้คนในอดีตนิยมตั้งชื่อหมู่บ้านตามลักษณะที่โดดเด่นของภูมิประเทศที่ตั้งหมู่บ้าน เช่น ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา ป่า เป็นต้น บ้านมะระก็เช่นเดียวกัน ได้ตั้งชื่อตามต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ริมหนองน้ำ คือ ต้นมะระ (เรียกชื่อตามภาษาท้องถิ่น ไม่ได้หมายถึง มะระประเภทไม้เถา ใบและผลมีรสขมกินได้) ต้นมะระ มีลักษณะลำต้นสูงใหญ่ ปัจจุบันต้นมะระได้สูญหายไปจากชุมชนแล้ว เนื่องจากคนในหมู่บ้านได้ตัดทิ้ง และแผ้วถาง เพื่อทำพื้นที่การเกษตร จนหมดสิ้น ประชาชนชุมชนบ้านมะระส่วนมากอพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งผู้คนในอดีตนิยมเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน ตามป่า ภูเขา แหล่งน้ำ เช่น ลำน้ำชี ลำน้ำมูล หรือลำน้ำสายย่อย เป็นต้น เนื่องจากแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิต การเลือกทำเลเพื่อตั้งชุมชนทำมาหากินของผู้คนในอดีต จึงเลือกพื้นที่มีลักษณะที่เรียกว่า “ดินดำน้ำชุ่ม” ซึ่งเป็นพื้นที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร ทำนาทำไร่ เนื่องจากชุมชนบ้านมะระมีสภาพพื้นที่ติดกับลำน้ำชี จึงเลือกตั้งหมู่บ้านบริเวณเนินซึ่งน้ำท่วมไม่ถึง ตระกูลแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชน คือตระกูล “นุสุวรรณรัมย์” เมื่อ พ.ศ. 2462 อพยพมาจากบ้าน ก้านเหลือง

ต่อมาครอบครัว “ศรีพรหม” อพยพมาจาก อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ตระกูลคิดกล้า ตระกูลแสงเพชร ตระกูลอุดมครบ และตระกูลหอมนวล อพยพเข้ามามาตั้งถิ่นฐานตามลำดับ ยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งชุมชนบ้านมะระ หมู่ที่ 12 วิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น ต่างประกอบอาชีพ ทำมาหากินแบบเรียบง่าย เช่น เกษตรกรรม พึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต เช่น หาเห็ด ล่าสัตว์ หาผักผลไม้ป่า ในอดีตผู้คนส่วนใหญ่จับจองพื้นที่ทำกินด้วยการถางป่า เนื่องจากสมัยนั้นพื้นที่บ้านมะระมีป่าหนาที่บ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ช้าง เสือ ลิง กระต่าย เป็นต้น นับว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านอาหารเป็นอย่างมาก สำหรับน้ำที่ใช้ในอุปโภคบริโภคนั้นก็ได้จากหนองน้ำภายในหมู่บ้าน หรือลำน้ำชี ในอดีตก่อนจะมีการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี เวลากลางคืนชาวบ้านจะให้ตะบองพันด้วยผ้าชุบน้ำมัน หรือไต้ จุดให้เกิดไฟเพื่อใช้เป็นแสงสว่าง และเปลี่ยนมาใช้ตะเกียงในเวลาต่อมา

พ.ศ. 2462 ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีเนื้อที่ทั้งหมด 1,650 ไร่ ตลอดระยะเวลาที่ยังไม่ได้ประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ สภาพพื้นที่ป่าทั้งหมดยังไม่มีมีการบุกรุก มีเพียงการตัดไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย และจับจองแผ้วถางเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร ก่อนจะมีการประกาศเป็นพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ประชาชนบางส่วนเข้าไปจับจองพื้นที่ทำกินในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อเป็นของตนเอง และแจ้งความเป็นเจ้าของสิทธิ์แก่เจ้าพนักงานที่ดินซึ่งมาวัดพื้นที่ให้เป็นหลักฐานแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) พ.ศ. 2513 กรมป่าไม้ได้วัดอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่ห้ามบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า มีพื้นที่คงเหลือทั้งสิ้นเพียง 377.95 ไร่ (สมลัย นุสุวรรณรัมย์, 2558 สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2523-2525 ประชาชนในชุมชนจำนวน 30 ครัวเรือน ได้เข้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในพื้นที่ป่า จำนวน 377.95 ไร่ เพื่อปรับสภาพพื้นที่ป่าให้สามารถปลูกพืชซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจได้ แต่หลังจากราคาปอตกต่ำ ขายไม่ได้กำไร โรงงานปิดตัว ไม่มีพ่อค้ามารับซื้อ จึงเลิกปลูก

และปล่อยให้พื้นที่ป่ากร้าง ประชาชนบางส่วนเข้ามาจับจองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 377.95 ไร่ เพื่อเป็นของตนเอง มีการบุกรุกแผ้วถาง ตัดต้นไม้อย่างต่อเนื่อง สภาพพื้นที่ป่าเกิดความเสื่อมโทรม

พ.ศ. 2537-2538 ผู้นำชุมชน และประชาชนบ้านมะระ เกิดแนวคิดที่จะฟื้นฟูป่าชุมชนให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ จึงร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าในบริเวณแนวเขตกันป่า จำนวน 377.95 ไร่ แต่ปรากฏว่าประชาชนที่เข้าไปจับจองพื้นที่ถอนต้นไม้ทิ้ง จนเป็นข้อพิพาทระหว่างผู้บุกรุกจับจอง กับผู้นำชุมชน ประชาชนบ้านมะระ

พ.ศ. 2540 นายธรรม สุขเสริม (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น) และประชาชนบ้านมะระ ได้ร้องเรียนไปยังนายอำเภอกระสัง เพื่อให้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดังกล่าว จากการจัดเวทีนายอำเภอกระสัง ได้ใช้แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศของกรมป่าไม้ เป็นหลักฐานอ้างอิงไกล่เกลี่ยข้อพิพาทพบว่า พื้นที่บุกรุกอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 377.95 ไร่ จึงประกาศเขตพื้นที่ดังกล่าว ห้ามบุกรุก จับจอง ตัดไม้ทำลายป่า หากผู้ใดฝ่าฝืนจะดำเนินคดีทางกฎหมาย จนทำให้ผู้ที่เข้าไปบุกรุก จับจอง ยินยอมคืนพื้นที่แก่ส่วนร่วม

พ.ศ. 2545 เทศบาลตำบลหนองเต็ง ใช้งบประมาณ จำนวน 300,000 บาท ดำเนินการขุดคูล้อมรอบพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 377.95 ไร่ เพื่อแสดงขอบเขตที่ชัดเจนให้ประชาชนในชุมชนรู้ว่า เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ห้ามเข้าไปบุกรุกจับจองพื้นที่ดังกล่าว (ธรรม สุขเสริม, 2558 สัมภาษณ์)

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลสถานการณ์ปัญหาการจัดการป่าในปัจจุบัน พบว่า ประชาชนในชุมชนยังมีการเผาป่า ในช่วงเดือน มีนาคม-เมษายน ชุมชนไม่มีกฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชน และปัญหาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้คุ้มค่า เป็นต้น ซึ่งปัญหาทั้ง 3 ประการนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านมะระอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ปัญหาการเผาป่าชุมชน พบว่า ปัญหาไฟป่าเกิดขึ้นประจำทุกปี โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน เกิดจากการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ เช่น กระจ่าง หนู กิ้งก่า แย้ เป็นต้น เกิดจากการเผาหญ้าแห้งเพื่อให้หญ้าใหม่เกิดขึ้น สำหรับใช้ในการเลี้ยงสัตว์ เกิดจากการเผาหญ้า หรือฟางแห้งตามไร่นาเพื่อปรับพื้นที่สำหรับการเกษตร จนเกิดการลุกลามเข้าไปในป่าชุมชน และอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดไฟป่า คือ จุดไฟเพื่อทำแนวกันไฟ แต่ไม่สามารถควบคุมได้ สาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเกิดจากความประมาท และขาดจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าชุมชน

2. ชุมชนไม่มีกฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชน ที่ผ่านมาชุมชนบ้านมะระยังไม่มีกฎกติกา ข้อห้ามของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้ทั้งคนในชุมชน และคนนอกชุมชนเข้ามาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เช่น ตัดไม้ขนาดเล็กไปทำร้านบวบ ร้านแตง ร้านถั่วฝักยาว จนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าขาดความอุดมสมบูรณ์ ที่สำคัญไปกว่านั้น คือ ประชาชนบางส่วนประกอบอาชีพเผาถ่านขาย และตัดต้นไม้ขนาดใหญ่แปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์ ส่งผลให้สภาพพื้นที่ป่าบางส่วนเกิดความเสื่อมโทรม และมีสภาพโล่งเตียน ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ต้นไม้ขนาดเล็กไม่สามารถเติบโตได้ เมื่อไม่มีไม้เจริญเติบโตมาทดแทนกัน สภาพป่าจึงเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังไม่มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนให้ความสนใจอย่างจริงจังในการแก้ไขปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หากสถานการณ์ยังคงดำเนินต่อไปเช่นนี้สภาพพื้นที่ป่าริมลำน้ำชีชุมชนบ้านมะระ จะไม่เหลือให้เห็นความอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา

3. ปัญหาการใช้ประโยชน์ไม้ค้ำค้ำ พบว่า ในอดีตป่าชุมชนบ้านมะระ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของหมู่บ้าน ป่าคือตลาดสดที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาอาหารโดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ ประชากรในชุมชนยังมีน้อย อาหารในป่าจึงมีความเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ไม่มีการแย่งชิงของป่า การเก็บหาของป่าเป็นไปเพื่อการยังชีพ ประชาชนในชุมชนพึ่งพาอาศัย และอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ต่อมา เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น แต่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านมะระมีขนาดเท่าเดิม มีการลักลอบตัดไม้ ทำลายป่า ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไม้ค้ำค้ำ เช่น การขุดมันแล้วไม่กลบให้อยู่ในสภาพเดิม การแผ้วถางเพื่อทำพื้นที่การเกษตร การตัดไม้เพื่อแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์ เป็นต้น ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อป่าแทบทั้งสิ้น การใช้ประโยชน์จากป่าในปัจจุบันพบว่า เน้นการเก็บหาให้ได้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสม และปริมาณการใช้ประโยชน์ เช่น การเก็บผักป่า จะเก็บโดยวิธีหักกิ่งก้าน หรือตัดทั้งต้น แม้ต้องการเพียงดอก หรือใบ การเก็บหาสมุนไพร มันป่าเห็ด เป็นต้น ใช้วิธีขุดรากถอนโคน ทั้งต้นขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ขาดความตระหนัก และขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในปัจจุบัน ประชาชนในชุมชนรับรู้ถึงปริมาณที่ลดลงของ ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิด บางชนิดหาได้ยาก เช่น ดอกกระเจียวป่า หน่อไม้ป่า เป็นต้น จากคำบอกเล่าของ นายสม ปัญญาทอง กลุ่มคนใช้ประโยชน์จากป่า กล่าวว่า “ปัจจุบันคนหาของป่ามีไม่มากก็จริง เป็นเฉพาะกลุ่มคนที่เคยหา แต่หาทุกอย่าง เอาทุกอย่างที่พบเห็น เก็บหาแบบวิบัติ หากทำเช่นนี้ไปเรื่อย โดยไม่ได้มองว่าทุกอย่างมีวันหมด หากไม่มีการอนุรักษ์ไว้บ้าง” จากข้อมูลการบอกเล่าของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า สะท้อนให้เห็นถึงวิกฤติของทรัพยากรอาหารป่าที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หากชุมชนยังไม่ให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี อนาคตจะไม่มีทรัพยากร และอาหารจากป่าที่อุดมสมบูรณ์ให้ใช้ประโยชน์อย่างแน่นอน

2. องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ

การวิเคราะห์ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งทางตรง และทางอ้อมตลอดทั้งปี เนื่องจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีเปรียบเหมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของชุมชน เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร ที่พักอาศัยในยามว่าง ป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของผู้คนบ้านมะระเป็นอย่างมาก คณะผู้วิจัยแบ่งรายละเอียดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ดังต่อไปนี้

2.1 องค์ความรู้ด้านวิถีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ

พบว่า การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่ การนำวัตถุดิบจากป่ามาใช้ประโยชน์ด้านปัจจัยสี่ ได้แก่ การนำเห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง มันป่า หรือสิ่งที่ได้จากป่ามาเป็นอาหาร สมุนไพรนำมาทำเป็นยา กิ่งไม้ ต้นไม้ขนาดเล็ก ใช้ประโยชน์ทำเป็นร้านแต่ง ร้านถั่ว ฟืน ถ่าน และนำต้นไม้ขนาดใหญ่มาแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์ โต๊ะ เก้าอี้ บ้าน เรือน เป็นต้น คณะผู้วิจัยจำแนกข้อมูลการใช้ประโยชน์ทางตรง ทั้ง 12 เดือน ดังต่อไปนี้

1. เดือนมกราคม-เมษายน ช่วงเวลาที่ยังไม่มีฤดู ใช้อหาม ประชาชนเก็บฟืน ตัดต้นไม้อายในป่าเพื่อนำมาทำฟืนหรือเผาถ่าน ทำร้านบวบ ร้านแต่ง ร้านถั่วฝักยาว เป็นต้น ตัดต้นไม้อายขนาดใหญ่มาทำบ้านเรือน เฟอร์นิเจอร์ โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น ปัจจุบันนี้ผู้นำชุมชนได้ประชาสัมพันธ์เสียงตามสายขอความร่วมมือกับคนในชุมชนไม่ให้ตัดไม้ทำลายป่าแล้ว แต่มีประชาชนบางส่วนยังฝ่าฝืนลักลอบตัดไม้ทั้ง

ขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ทำให้สภาพป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระมีสภาพโล่งเตียน ขาดความ
อุดมสมบูรณ์

2. เดือนกุมภาพันธ์-มิถุนายน ลำสัตว์ หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรเป็นที่
เรียบร้อยแล้ว ประชาชนในชุมชนจะเข้าป่าล่าสัตว์ นำมาเป็นอาหาร และจำหน่าย สัตว์ป่าที่พบ ได้แก่
กระรอก กระแต นก พังพอง ไม้ป่า เป็นต้น อุปกรณ์ที่ใช้ในการล่าสัตว์ส่วนใหญ่ คือ หนังสติ๊ก ปืน ตาข่าย
แห หรือเบ็ด สำหรับจับสัตว์ประเภทต่าง ๆ ในบริเวณป่าชุมชน และลำน้ำชี ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าชุมชน
ริมลำน้ำชีไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต ทำให้สัตว์ป่าที่เคยจับเพื่อนำไปประกอบอาหาร และจำหน่ายลด
น้อยลงอย่างเห็นได้ชัด เช่น กระต่าย ไม้ป่า เป็นต้น กอปรกับมีชาวบ้านล่าสัตว์เป็นจำนวนมาก และชุมชน
ยังไม่มีกฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชนในการห้ามล่าสัตว์ป่า หรือสร้างเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ที่ชัดเจน

3. เดือนพฤษภาคม-พฤศจิกายน เป็นช่วงที่ประชาชนเข้าไปเก็บเห็ดในป่า อุปกรณ์ที่ใช้
ในการเข้าไปเก็บเห็ด คือ ตะกร้า เสียม เป็นต้น เห็ดที่เก็บได้ส่วนใหญ่ ได้แก่ เห็ดเผาะ เห็ดผึ้ง เห็ดน้ำ
หมาก เห็ดโคน เห็ดไค เห็ดระโงก เป็นต้น ปัจจุบัน เห็ดภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีลดน้อยลง เมื่อ
เปรียบเทียบกับอดีตที่ผ่านมา เนื่องจากมีประชาชนทั้งในชุมชน และนอกชุมชนเข้าไปเก็บจำนวนมาก
โดยเฉพาะเก็บเห็ดเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ให้กับครัวเรือนขาดการใส่ใจในการอนุรักษ์ฟื้นฟูเชื้อเห็ด
ไม่ให้ถูกทำลาย เช่น ใช้ถุงพลาสติกเป็นภาชนะในการเก็บเห็ด เก็บแล้วไม่กลบเชื้อเห็ดไว้ เป็นต้น จึงทำให้
เห็ดภายในป่าลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด

4. เดือนตุลาคม-ธันวาคม ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บผักในป่ามาบริโภคหรือจะนำไป
จำหน่ายเพื่อเสริมรายได้ เช่น ผักหวาน ผักกระเจียว ผักตั่ว เป็นต้น อุปกรณ์ในการเข้าไปเก็บส่วนใหญ่
จะใช้ตะกร้า ถังพลาสติกในการเก็บ การเก็บผัก หรือของป่าส่วนใหญ่จะมีทั้งคนในชุมชนและชุมชนที่อยู่
พื้นที่ใกล้เคียง ปัจจุบันปริมาณผักป่าอยู่ในขั้นวิกฤต และลดน้อยลงไปมาก ได้แก่ ดอกกระเจียว เนื่องจาก
ใช้วิธีเก็บแบบขูดรากถอนโคน บางรายขูดต้นดอกกระเจียวนำไปปลูกที่บ้านของตนเอง ส่งผล
ให้ดอกกระเจียว ลดน้อยลงไปอย่างเห็นได้ชัด

2.2 องค์ความรู้ด้านวิถีทางเศรษฐกิจจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ

ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ สามารถนำมาอุปโภคบริโภค และสร้างรายได้แก่ครอบครัว เป็นแหล่งทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี มีอาหารป่าหมุนเวียนตามฤดูกาล ช่วยให้ประชาชนลดภาระค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนได้ จากการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าอยู่เป็นประจำ จำนวน 50 ครัวเรือน จากจำนวน 230 ครัวเรือน พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านมะระ มีวิถีชีวิตพึ่งพาอาหารจากฐานทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นอย่างมาก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพหาของป่าเป็นประจำ จำนวน 50 ครอบครัว ซึ่งในปัจจุบันมีลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่านอกจากนำไปบริโภคภายในครัวเรือนแล้ว ยังนำไปจำหน่ายเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวอีกด้วย โดยสัดส่วนการใช้ประโยชน์ร้อยละ 60-70 ใช้เพื่อเป็นอาหารภายในครัวเรือน ส่วนอีกร้อยละ 30-40 นำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้แก่ครอบครัว ป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระเป็นฐานทรัพยากรอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน จากการวิเคราะห์ข้อมูลกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 50 คน พบว่า อาหารป่าที่นำไปจำหน่ายเป็นประจำมี 9 ชนิด แต่ละชนิดมีราคาแตกต่างกันไป คือ (1) เชียด กิโลกรัมละ 80-100 บาท (2) ไช้มัดแดง กิโลกรัมละ 200 บาท (3) เห็ดป่าทุกชนิด กิโลกรัมละ 200 บาท (4) กบ กิโลกรัมละ 100 บาท (5) หน่อไม้ป่า กิโลกรัมละ 20 บาท (6) อึ่งอ่าง กิโลกรัมละ 100 บาท (7) ผักตบชวย/ผักแต้ว กำละ 20 บาท (8) ผักอีหนู/ผักสาบ กำละ 20 บาท (9) มันป่าทุกชนิด กิโลกรัมละ 50 บาท

จากการคิดค่าเฉลี่ยต่อครอบครัวกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าเป็นประจำ จำนวน 50 คน สามารถเก็บหาของป่าได้ใน 1 ปี คือ (1) เชียด ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 20 กิโลกรัมต่อครอบครัว (2) ไช้มัดแดง ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 50 กิโลกรัมต่อครอบครัว (3) เห็ดป่าทุกชนิด ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 70 กิโลกรัมต่อครอบครัว (4) กบ ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 60 กิโลกรัมต่อครอบครัว (5) หน่อไม้ป่า ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 70 กิโลกรัมต่อครอบครัว (6) อึ่งอ่าง ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 40 กิโลกรัมต่อครอบครัว (7) ผักตบชวย/ผักแต้ว ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 30 กิโลกรัมต่อครอบครัว (8) ผักอีหนู/ผักสาบ ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 20 กิโลกรัมต่อครอบครัว (9) มันป่าทุกชนิด ปริมาณที่หาได้ เฉลี่ย 80 กิโลกรัมต่อครอบครัว ซึ่งคิดเป็นรายได้ที่เกิดจากการขายของป่าของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่อครอบครัว เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 42,400-42,800 บาท ต่อปี ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงรายได้ต่อปีจากการขายของป่าของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่อครอบครัว

ชนิดที่เก็บหา	ปริมาณที่เก็บได้	ราคาขาย	จำนวนเงิน
เชียด	20 ก.ก.	80-100 บาท	1,600- 2,000 บาท
ไช้มัดแดง	50 ก.ก.	200 บาท	10,000 บาท
เห็ดป่าทุกชนิด	70 ก.ก.	200 บาท	14,000 บาท
กบ	60 ก.ก.	100 บาท	6,000 บาท
หน่อไม้ป่า	70 ก.ก.	20 บาท	1,400 บาท

ชนิดที่เก็บหา	ปริมาณที่เก็บได้	ราคาขาย	จำนวนเงิน
อังกาบ	40 ก.ก.	100 บาท	4,000 บาท
ผักตบ/ผักแต้ว	30 ก.ก.	20 บาท	600 บาท
ผักอีหนู/ผักสาบ	20 ก.ก.	20 บาท	400 บาท
มันป่าทุกชนิด	80 ก.ก.	50 บาท	4,000 บาท
เฉลี่ยรายได้ต่อครัวเรือน เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น			42,400-42,800 บาท

ที่มา: เวทีวิเคราะห์ข้อมูลกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ
วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2559 ณ ศาลาวัดบ้านมะระ

2.3 องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีปู้ตา

ศาลปู้ตาเป็นสถานที่ที่ชุมชนบ้านมะระให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก โดยมีความเชื่อว่าศาลปู้ตาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ดูแลรักษาหมู่บ้าน และประกอบพิธีกรรมไหว้ศาลปู้ตาปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกประกอบพิธีในเดือนกุมภาพันธ์ หรือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยนำข้าวสาร ไข่ หมาก พลู ข้าวต้มมัด เหล้า บุหรี่ และน้ำอวดลม ทำพิธีเช่นสรวง และเพื่อให้ทราบว่าในช่วงระยะเวลา 3-6 เดือน จะมีคนในชุมชนเจ็บไข้ได้ป่วยหรือไม่ จะทำการเสี่ยงทายโดยนำไข่ต้มสุกมาปอกเปลือกดูข้างใน หมอเจ้าพิธีจะเป็นผู้ทำนายตามลักษณะของไข่ต้ม ครั้งที่สองจะมีพิธีกรรมไหว้ศาลปู้ตาในเดือนกรกฎาคม หรือขึ้น 6 ค่ำเดือน 6 พิธีกรรมไหว้ศาลปู้ตาครั้งที่ 2 ประชาชนทุกครัวเรือนจะนำไข่ต้มสุกมาทำพิธีเช่นสรวง และทำการเสี่ยงทายถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของคนในชุมชน โดยตรงเหนียงไก่จะมีความยาว 3 แฉก เหนียงตรงกลางจะดูด้านผลผลิตทางการเกษตร เหนียงข้างซ้ายจะดูเกี่ยวกับลักษณะภูมิอากาศ และเหนียงทางด้านขวาจะดูเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน หลังจากเสร็จพิธีไหว้ศาลปู้ตา จะร่วมกันทำความสะอาดบริเวณรอบศาลปู้ตา พิธีไหว้ศาลปู้ตาเป็นการแสดงความระลึกถึง ความเคารพ และสำนึกในบุญคุณบรรพบุรุษผู้บุกเบิก ก่อตั้งชุมชนบ้านมะระ พิธีกรรมการไหว้ศาลปู้ตาจึงเป็นเรื่องของกลุ่มชน พิธีกรรมเป็นการ "รวมพลัง" ของคนในสังคม การประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งทำให้สมาชิกในสังคมรู้สึกมั่นคงอบอุ่น พิธีกรรมช่วยสร้างความรู้สึก "ความเป็นพวกเดียวกัน" ดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นกลไกในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน ศิราพร ณ ถลาง (Na Tarang, 2009) คติความเชื่อเรื่องผี เทวดาเป็นอุบายอีกอย่างหนึ่งในการนำมาใช้อุทิศป่าผ่านศาลปู้ตา ประชาชนในชุมชนมีความเชื่อว่าต้นไม้ขนาดใหญ่ หรือพื้นที่ป่า มีรุกขเทวดา หรือผีสิงสถิตคอยคุ้มครองรักษาป่า หากใครฝ่าฝืน บุกรุก ทำลายป่าจะมีอันเป็นไป เช่น เป็นไข้ เกิดอุบัติเหตุ หรือเสียชีวิตจึงไม่กล้าตัดมาทำเป็นบ้านเรือน

2.4 คติความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

คติความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของประชาชนในชุมชน ที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อมาจากอดีตนั้น ก่อนจะเข้าไปใช้ประโยชน์ต้องประกอบพิธีจุดธูปเทียนบูชาเจ้าป่า เจ้าเขา เทวดาอารักษ์เพื่อขออนุญาต เมื่อจะเดินทางเข้าไปพักค้างแรมในป่า จะเดินทางเป็นกลุ่ม ๆ ละไม่น้อยกว่า 5 คน เมื่อเข้าเขตป่า ต้องอยู่ในอาการสงบเรียบร้อย เช่น ไม่ผิวปาก ไม่ร้องรำทำเพลง หรือคึกคะนอง ไม่พูดจาหยาบค้าย ลบหลู่ดูหมิ่น เจ้าที่เจ้าทางเจ้าป่าเจ้าเขา เมื่อจะรับประทานอาหาร ต้องถวายข้าวปลาอาหารที่เตรียมมาบางส่วนแก่เจ้าป่าเจ้าเขา ก่อน นอกจากนี้ ยังมีข้อห้ามปฏิบัติ เช่น ห้ามแขวน หรือฝังข้าวสาร เพราะเปรียบเสมือนเป็นการแขวนคอพระแม่โพสพ หากผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องมีอันเป็นต่าง ๆ นานา โดยไม่ทราบสาเหตุ เช่น เกิดการสูญหาย พลัดหลงกันของสมาชิกในกลุ่ม หรือเกิดภัยอันตรายกับสมาชิกในครอบครัว เป็นต้น สำหรับผู้ที่เข้าไปล่าสัตว์ด้วยการนั่งห้าง ก่อนจะขึ้นห้าง ต้องรำยเวทมนต์คาถาตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา และห้ามลงจากห้างเวลากลางคืนเด็ดขาดจนกว่าจะถึงรุ่งเช้า โดยมีคติความเชื่อว่า เสือสมิงจะมาทำอันตรายในลักษณะต่าง ๆ เช่น เสียงเรียก คนที่รู้จักมาหา สัตว์ป่าที่ได้รับบาดเจ็บ เป็นต้น หากได้ยินเสียง หรือพบเห็นสิ่งเหล่านี้ ห้ามตอบรับ หรือลงมาหาโดยเด็ดขาด เพราะอาจได้รับอันตรายถึงชีวิตจากเสือสมิง

3. ประยุกต์ใช้ความรู้ทางวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ

หลังจากที่คณะผู้วิจัย และนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์ปัญหาป่าชุมชนริมลำน้ำชี องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น นำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการนำองค์ความรู้มาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้ข้อมูลด้านองค์ความรู้ ดังนี้

1. องค์ความรู้ด้านพัฒนาการป่าชุมชนริมลำน้ำชีชุมชนบ้านมะระ
2. องค์ความรู้ด้านวิถีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ
3. องค์ความรู้ด้านวิถีทางเศรษฐกิจจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ
4. องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตา
5. องค์ความรู้ด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า

ชุมชนริมลำน้ำชี

จากข้อมูลทั้ง 5 ประเด็นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าริมลำน้ำชี ซึ่งมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จากป่า รวมถึงคุณค่าและความหลากหลายทางทรัพยากรป่าไม้ และที่สำคัญ คือ ทรัพยากรทางอาหารที่ก่อให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจของประชาชนในชุมชน จำนวน 50 ครัวเรือน เป็นเงื่อนไขตัวแปรที่สำคัญทำให้ คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชนบ้านมะระ ให้ความสำคัญ และต้องการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งการนำองค์ความรู้ทั้ง 5 ประเด็นมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นของชุมชน ผ่านการค้นหาองค์ความรู้ที่เป็นรากเหง้าของชุมชนมาร่วมบูรณาการเรียนรู้ บนพื้นฐาน

ความคิดที่ว่า “ไม่เลียนแบบการพัฒนา แต่เน้นการเรียนรู้แล้วพัฒนา” ที่เหมาะสมสอดคล้องกับชุมชนเป็นหลัก การดำเนินการวิจัย จึงอยู่ภายใต้การมีส่วนร่วมในการคิด การค้นหาแนวทางแก้ปัญหาด้วยตนเอง เปลี่ยนจาก “ผู้รอรับ” เป็นผู้ “ขับเคลื่อน” บนพื้นฐานการพัฒนาที่ว่า “เรื่องของชุมชน ชุมชนย่อมรู้ปัญหา รู้วิธีการแก้ปัญหาได้ดีที่สุด” ซึ่งจากการวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างคณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน ประชาชนบ้านมะระ วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาร่วมกัน จนเกิดผลการเปลี่ยนแปลงในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านมะระ คือ

3.1 การตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ และแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน

จากการจัดเวทีคั้นข้อมูลชุมชน ผลที่เกิดขึ้น คือ การตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อป้องกันไม่ให้แหล่งอาหารถูกทำลาย และได้จัดเวทีประชาคมในวันที่ 8 มิถุนายน 2559 เวลา 09.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน โดยได้เชิญผู้ที่มีส่วนได้เสีย จำนวน 230 คนมาร่วมกัน หารือความคิดเห็น แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี จากการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน มีมติร่วมกัน คือ ควรมีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน ที่อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อท้องถิ่น เกิดคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านมะระ ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน และคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นกรรมการ มีหน้าที่ดูแลรักษาป่าร่วมกัน มีอำนาจ ตักเตือน ปรับ จับ ผู้ฝ่าฝืนกติกาชุมชน หลังจากแต่งตั้งคณะกรรมการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนก็ได้ร่วมกันตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 6 ข้อ คือ

กติกา	บทลงโทษ
1. ห้ามตัดไม้ขนาดใหญ่ที่มีลำต้นเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตรขึ้นไป ทุกชนิด ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กให้ตัดไม้ฟืนที่สามารถแตกหน่อขึ้นใหม่ได้	ปรับ 500 บาท ขึ้นไป หากต้นไม้ใหญ่ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
2. ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างเป็นพื้นที่การเกษตร หรือพื้นที่ส่วนบุคคล	ดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
3. ห้ามจุดไฟในบริเวณป่า หรือบริเวณใกล้เคียงเพื่อล่าสัตว์ ควรมีระยะห่างจากป่า 500 เมตร จึงสามารถเผาได้	หากฝ่าฝืนดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
4. ห้ามขุดมัน สมุนไพร ผักป่า แบบถอนรากถอนโคน	ตักเตือน
5. ห้ามทิ้งขยะในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี	ตักเตือน
6. ห้ามเก็บเห็ดโดยใช้ถุงพลาสติก หรือภาชนะที่เป็นการทำลายเชื้อเห็ด เช่น ถังที่ไม่มีรู หรือ ตะกร้าพลาสติก เป็นต้น	ตักเตือน

หลังจากที่ชุมชนร่วมกันตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับทราบ พร้อมทั้งจัดทำป้ายทางเข้าป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาสัมพันธ์แนวทางการปฏิบัติการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันของประชาชนชุมชนบ้านมะระ การตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติตาม การมีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ตัดสินใจ ลักษณะการใช้ประโยชน์ประชาชนจะเป็นผู้ประเมินผลลัพธ์ และผลสำเร็จของกฎ กติกา ด้วยตนเอง สะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จในการประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.2 การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า

จากการดำเนินโครงการวิจัย ประชาชนในชุมชนได้บอกเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การใช้ประโยชน์จากป่า พบว่า ปัจจุบันชุมชนเข้าใจคำว่า “การอนุรักษ์ฟื้นฟู” มากขึ้น คือ การเก็บหาของป่าโดยไม่ให้กระทบต่อระบบนิเวศ เก็บหาในระดับพอกินพอใช้ เหลือส่วนหนึ่งให้เป็นฐานทรัพยากรอาหาร และที่สำคัญที่สุด ประชาชนในชุมชน มีการขยายผลทำความเข้าใจกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าเป็นประจำ จำนวน 50 ครั้งเรือน ให้คำนึงถึงทรัพยากรป่าไม้ ใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ จากการดำเนินการวิจัย ประชาชนในชุมชนเริ่มสังเกต ศึกษา เรียนรู้เพิ่มเติมว่า ป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีใบไม้จำนวนมาก และไม่มีไฟไหม้ป่า จะมีเห็ดป่าขึ้นจำนวนมาก เนื่องจากใบไม้ที่ปกคลุมพื้นดิน ทำให้ดินชื้น เมื่อฝนตกลงมา เชื้อเห็ดจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว สามารถเก็บหาของป่าได้มากขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม หากเกิดไฟป่า เชื้อเห็ด ใบไม้ที่ปกคลุมดิน จะถูกทำลายตามไปด้วย จากการบอกเล่าของ นายคำ รุพันธ์ พบว่า “ ในอดีต ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ไฟไหม้ป่าเห็ดจะเกิดมากขึ้น แต่จากการสังเกต ทำให้เข้าใจว่า เป็นความที่เชื่อที่ผิด เพราะป่าที่ไม่ถูกไฟไหม้จะมีเห็ดป่า ของป่า เป็นจำนวนมาก และที่สำคัญหลังจากดำเนินโครงการวิจัย พบว่า เห็ดป่าเกิดขึ้นในบริเวณที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนริมลำน้ำชี ” จากข้อมูลการบอกเล่าของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า เป็นการชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยของคนในชุมชน ที่เป็นข้อมูลให้รู้จักการสังเกต วิเคราะห์ และนำองค์ความรู้ที่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับตนเอง และชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ กล่าวได้ว่า งานวิจัยทำให้ประชาชนในชุมชนเกิดแสงสว่างทางปัญญา ได้เรียนรู้พัฒนาตนเองผ่านงานวิจัย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ดวงตาเห็นธรรม” ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการวิจัย พิจารณา คติวิเคราะห์อย่างรอบครอบ จนนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ที่นำไปสู่การทดลอง การสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง
2. สุตมยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฟัง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน และประชาชนบ้านมะระ จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า
3. ภวานามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการนำองค์ความรู้ที่ได้นำไปปฏิบัติจนเกิดผลต่อตนเอง และชุมชน จนเข้าใจคำว่า “ การอนุรักษ์ ” เกิดการเรียนรู้ระหว่างประชาชนในชุมชน บนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่า

3. ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการนำองค์ความรู้ที่ได้นำไปปฏิบัติจนเกิดผลต่อตนเอง และชุมชน จนเข้าใจคำว่า “ การอนุรักษ์ ” เกิดการเรียนรู้ระหว่างประชาชนในชุมชน บนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่า

สำหรับกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน ประชาชนบ้านมะระ จำนวน 160 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จำนวน 40 คน รวมจำนวน 200 คน ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการปลูกป่าในวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2559 เพื่อคืนป่าให้กับแม่ของแผ่นดิน บริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 377.94 ไร่ โดยนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือ การบวชพระ มาประยุกต์ใช้กับอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้คำว่า “ บวชป่า ” การบวชส่งผลให้สถานภาพของคนเปลี่ยนไป จึงนำแนวคิดดังกล่าวมาเปลี่ยนสถานภาพของต้นไม้ โดยนำจิ๋วของพระสงฆ์มามัดที่ต้นไม้ พร้อมทั้งนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์ และเป็นประธานในกิจกรรมบวชป่า เพื่อเป็นสิริมงคล การบวชป่า เป็นกุศโลบายป้องกันการรบกวนป่า รบกวนต้นไม้ เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่าต้นไม้ที่ผ่านการบวชเปรียบเสมือนพระสงฆ์ ที่ถือวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ห้ามรบกวน ห้ามตัด หรือทำลาย ส่วนการปลูกป่า เป็นการเพิ่มความหลากหลายของพันธุ์ไม้ และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ โดยชาวบ้านมีการปลูกพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับระบบนิเวศป่า ได้แก่ มะค่าโมง ไม้ป่า ยางนา พยุง อินทนิล ชี้เหล็ก เป็นต้น

3.3 จิตสำนึกและความตระหนักถึงคุณค่าในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการดำเนินโครงการวิจัย พบว่า นอกจากประชาชนในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าเพิ่มขึ้นแล้ว ยังปรากฏให้เห็นถึงการอนุรักษ์ที่สามารถพบเห็นในกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า คือ การขยายพันธุ์ไม้ การแยกหน่อ เช่น ไม้ป่า มันป่า ดอกกระเจียว ที่นำมาปลูกในป่ามากขึ้น และนำมาขยายพันธุ์ในไร่นาของตนเอง เพื่อเป็นการสร้างฐานอาหารสำหรับอนาคต และเป็นการอนุรักษ์ไม้ให้สูญหายจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี จากการบอกเล่าของ นายอาน ห่องแก้ว เล่าว่า “ การนำมาเพาะปลูกไว้ตามหัวไร่ ปลายนา เป็นการลดปัญหาการรบกวนป่า พืชบางชนิดสามารถนำมาปลูกบริเวณบ้าน หรือไร่นาได้ เช่น ไม้ป่า ดอกกระเจียว มันป่า เป็นต้น แต่การนำมาขยายพันธุ์ กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ตกลงร่วมกันว่า ให้อยู่บนพื้นฐานการอนุรักษ์ นำมาเพื่อขยายพันธุ์ ไม่นำมาปลูกจนไม่เหลือในป่า ” จากคำพูดดังกล่าวเป็นการชี้ให้เห็นถึงคนในชุมชนได้นำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูฐานอาหารจากธรรมชาติ มาประยุกต์ ดัดแปลงให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนร่วม ฉะนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยคนและชุมชนท้องถิ่น ที่การเรียนรู้ สร้างสรรค์ พัฒนาสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต โดยมีการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่งที่มีลักษณะจำเพาะเฉพาะชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในแต่ละท้องถิ่น เช่น การใช้พืชสมุนไพร อาหาร สูตรยาในการรักษาโรค การรักษาพยาบาล ความเชื่อและพิธีกรรม ยศสันตสมบัติ (Santasombat, 1999) การดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน ประชาชนบ้านมะระ จึงเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ผ่านการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ และสังเคราะห์ จนนำไปสู่การวางแผน เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อท้องถิ่น โดยกำหนดวันไหว้ศาลปู่ตา ในวันขึ้น 6 ค่ำเดือน 6 หรือในช่วงเดือนกรกฎาคมของทุกปี ประกอบด้วยกิจกรรมทอดผ้าป่า

ต้นไม้ และกิจกรรมปลูกป่า ในพื้นที่สาธารณะ 40 ไร่ เพื่อสร้างเป็นฐานอาหารของชุมชน และพื้นที่ดังกล่าว ประชาชนในชุมชนตกลงร่วมกันว่า กำหนดเป็นเขตอภัยทาน ห้ามบุกรุก ล่าสัตว์ ผลจากการประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า เป็นแนวคิดบนพื้นฐานของวิถีชีวิตของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝังความคิดให้ลูกหลาน เยาวชนได้รู้จักคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และเล็งเห็นการใช้ประโยชน์ให้เกิดความคุ้มค่าในอนาคต เพราะการถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรม ความเชื่อท้องถิ่นผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน เปรียบเสมือนการสร้างกลไกความยั่งยืน ให้เกิดขึ้นในชุมชน

อภิปรายผล

การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนจำเป็นต้องใช้มิติทางวัฒนธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้ในการจัดการ เนื่องจาก เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน วัฒนธรรม ประเพณี จึงเป็นกลไกการสร้างการเรียนรู้ของคนในชุมชน นำไปสู่การประยุกต์ใช้การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน เช่น การปลูกป่า บวชป่า การนำศาลปู่ตมาจัดการป่า เป็นต้น ป่าเปรียบเสมือนวัฒนธรรมการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น คติความเชื่อที่ว่า ต้นไม้ขนาดใหญ่ มีผีสิงอยู่ มีรุกขเทวดารักษา เป็นความเชื่อซึ่งเป็นอุปายให้ชาวบ้านไม่ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ เพราะต้นไม้ขนาดใหญ่นอกจากจะให้ร่มเงา และความร่มรื่นแล้ว ยังเป็นที่อยู่อาศัยของนก กระรอก กระแต เป็นต้น วัฒนธรรมความเชื่อดังกล่าวแฝงไปด้วยเหตุ และผล ที่อธิบายปรากฏการณ์ เรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนบ้านมะระ จากข้อค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์ป่าที่ก่อให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจ คิดเป็นค่าเฉลี่ยต่อครอบครัวของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าอยู่เป็นประจำ จำนวน 50 คน สามารถเก็บหาของป่าได้ใน 1 ปี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 42,400-42,800 บาท จากข้อมูลดังกล่าว ส่งผลให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ การจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2559 ณ ป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านมะระ จำนวน 377.95 ไร่ นอกจากนี้ผลจากการดำเนินการวิจัยส่งผลให้คนในชุมชนเข้าใจ และตระหนักถึงผลกระทบของการเผาป่า จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนแนวคิดการใช้ประโยชน์ให้เกิดความคุ้มค่าของทรัพยากรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการนำ ไม้ป่า ดอกกระเจียว มันป่า เป็นต้น มาปลูกตามไร่นา เพื่อสร้างฐานอาหารสำหรับอนาคตของชุมชน

จันทนา อินทปัญญา (Indhapanya, 2010, p. 36) ได้สรุปสาเหตุและรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน คือ ผลประโยชน์ด้านจิตสำนึกของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมต้องการผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ ตนเองหรือคนใกล้ชิด การมีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน และความสนใจทรัพยากรป่าไม้เอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่มนุษย์ ถ้าในท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ ย่อมสูญเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์จากป่าไม้

สอดคล้องกับ อุทิศ ทาหอม (Tahom, 2016) ได้ทำการศึกษาเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีปัญหาถูกบุกรุก การใช้ประโยชน์ และที่ผ่านมายังไม่มีกฎหมาย ข้อห้าม ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนเกิดแผนปฏิบัติการ 4 แผน ได้แก่ (1) แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย ตั้งกฎ กติกา ข้อห้าม แต่งตั้งคณะกรรมการ ตั้งกองทุน และจัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่ (2) แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันอาสาฬหบูชาของทุกปี และแต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกให้กับประชาชนบ้านเสม็ด

และข้อค้นพบอีกอย่างหนึ่งในการวิจัยชิ้นนี้ คือ การที่ชุมชนกำหนดวันไหว้ศาลปู่ตา ในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 หรือในช่วงเดือนกรกฎาคม ของทุกปี ประกอบด้วยกิจกรรมทอดผ้าป่าต้นไม้ กิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่สาธารณะ 40 ไร่ เพื่อสร้างเป็นฐานอาหารให้กับชุมชนบ้านมะระ กำหนดพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นเขตอภัยทาน ห้ามบุกรุก ล่าสัตว์ เห็นได้ว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงผลจากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เกิดพลังและคุณค่าต่อชุมชนในการลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาบนฐานวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (Jamrik & Santasombat, 1993, pp. 25-36) ได้กล่าวว่า การมีผลประโยชน์ร่วมกันจะทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และจิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันต่อมา จิตสำนึกในการรักษาป่า อาจเกิดจากการรักษาไว้ตามประเพณี

สอดคล้องกับ ประยูรศักดิ์ บัวเทศ และคณะ (Boates, 2010) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ผลการศึกษา พบว่า คณะผู้วิจัยได้ ได้มีการจัดการป่าร่วมกันอยู่ 2 อย่าง ได้แก่ (1) ใช้กฎระเบียบการใช้ป่าร่วมกัน (2) มีการร่วมจัดประเพณีเกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น บวชป่า สืบชะตาป่า และคืนกล้วยไม้สู่ป่า โดยจัดขึ้นในบริเวณเขตป่าอนุรักษ์ของบ้านน้ำจี้ ในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี นอกจากนี้ยังมีการทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า การสร้างฝายแม้ว การปลูกป่า การดับไฟป่า จากกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่และการเติมความรู้จากชุมชนต้นแบบ ทำให้ทีมวิจัยวิเคราะห์แนวทางการจัดการป่าชุมชนตำบลเมืองปานได้ดังนี้ จัดตั้งอาสาสมัครไฟป่าหมู่บ้านละ 5 คน ร่วมกันดับไฟป่า จัดผ้าป่าป่าชุมชนร่วมกัน ร่วมกันแบ่งเขตป่าชุมชน แต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจน ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน ทำฝายชะลอน้ำโดยทำร่วมกันและแยกกันทำในป่าชุมชนของตนเอง และปลูกไม้ไฟในเขตพื้นที่ป่าชุมชนของตนเอง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นสร้างแรงกระตุ้นให้ชุมชนใกล้เคียงเกิด

ความตื่นตัวและหันมาสนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดูแลป้องกันป่าชุมชนของตำบลเมืองพานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

1. ควรพัฒนาต่อยอดงานไปวิจัยไปสู่สร้างพื้นที่การเรียนรู้ชุมชนไพร่พื้นบ้านและการพัฒนา ประชาชนด้านสมุนไพรให้เกิดการเชื่อมโยงกับการรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากในชุมชนบ้านมะระมี ประชาชนด้านสมุนไพรที่มีความรู้ที่ใช้รักษาคนในชุมชน
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาให้ความรู้กับคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพให้การป้องกันดูแลรักษาป่าชุมชนริมลำน้ำชีต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อท้องถิ่นในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านมะระ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” ได้รับการสนับสนุนทุนจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปี 2559 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ผู้เขียนขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สมมาตร ผลเกิด รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ อาจารย์พิสมัย ประชานันท์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ดร.วิรัช กิตติธนากรจณ์ รองคณบดีฝ่ายวิจัยและวางแผน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ที่ให้คำปรึกษาแนะนำ งานวิจัยลุล่วงไปด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- Boates, P. (2010). *The Pattern for The Management of the community Forest Participatory of community MuangPan Sub-district, MuangPan District, Lampan Province*. [In Thai]. Final research report, submitted to The Thailand Research Fund (TRF).
- Indhapanya, C. (2010). *Participatory Action Research In Environmental Management and Solving the Problem of poor Population in Area of Khao Luang National Park in Nakhon Sawan Province and Uthai Thani Province*. [In Thai]. Final research report, submitted to National Research Council of Thailand.
- Jamrik S, & Santasombat, Y. (1993). *Community Forest in Thailand: Guidelines for Development 1*. [In Thai]. Bangkok: Local Development Foundation.
- Na Tarang, S. (2009). *Theory of Folklore and Methodologies to analyze myths And Folk Tales* [In Thai]. Edition 2. Bangkok: Chulalongkorn University.

- Santasombat, Y. (1999). *Biodiversity and local knowledge for sustainable development*. [In Thai]. Faculty of Social Sciences Chiang Mai University.
- Tahom, U. (2016). *The Process in Building Up the Potential of Self-Manament Community Based on Natural resources and Environment from Community Forest along Chi River of Ban Samed Community, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Provinc.* [In Thai]. *Area Based Development Research Journal*, 8(2), 4-23.

